

A kezdő költő

Azon években, melyekben első versesfüzete anyagát írogatta, még egészen konzervatív gondolkodású (a politikában is: ellenzékileg konzervatív).

A Szilágyban vitája volt Somogyi Endre újságíróval; az „modern” állásponton; Ady cikke ellene s a modern perverzítés ellen, idealizmus mellett a lap 1898. 14. számában.² Majd, a Debrecenben (ez 48-as lap) egy cikk: *A modern irodalmi kiskátéból*.³

Úgy látszik, eddigi s ekkori olvasmányai is alig jutottak túl az akkori magyar „modernnek”-en; Reviczky Gyulát ismerte (előbb, mint Vajda Jánost); Puskind⁴ „falta” s hatott reá a szláv miszticizmus, de Endrődi Sándor is; nagy profétának tartotta (ha igaz) Pósa Lajost is.⁵ Ehhez képest első versfüzetében sincs valami feltűnő újdonság, annál kevésbé szakítás a hagyományossal.

Első versfüzetében (*Versek*, Debrecen, 1899, ÁBRÁNYI Emil előszavával) még alig mutatja valami az új egyéniséget, s benne az akkori konzervatív álláspont sem található volna veszedelmes vagy forradalmi előjeleket. 48-as hazafiság (483–484; 500: érdekes az ue. 3. vsz.). – Kezdek szokásos attitűdje: már a végén gondolják magukat pályának, életnek; boldog gyermekkorukra fájjalva néznek vissza, ifjúságukat most temetik e néhány dalban, ami szép és érdemes volt, elmúlt; el, csalódással, a szerelem is. El az ifjúság tiszta idealizmusa: ő egy beteg kor dalosa, iránytalan, eltévesztett élet (514). Oda a gyermekhit is, a karácsony emlékeztet rá (Szabolcska-féle vers! 484). E ponton már az

¹ Horváth János 1923 őszétől négy tanéven át *A magyar irodalom fejlődéstörténetét* adta elő a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Ugyane címmel a negyedik évben *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfi-ig* következett, utána 1927–28-ban – a középkori irodalommal párhuzamosan – a *Gyulai Pál* c. előadás; két tanéven át *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*, majd *A nemzeti klasszicizmus irodalomszemlélete* (1930–31/II.; az 1931–32. tanév I. félévében *Klasszikusaink irodalmi eszméi* címmel). Ezt a nagy ívet az *Újabb magyar lírikusok zárta* (1931–32/II. és 1932–33/I.) Vargha Gyula, Reviczky, Komjáthy és Ady költészetének jellemzésével. A legközvetlenebb irodalomtörténeti múlt a most közreadott összefoglalásban szerepelt az egyetemi előadások anyagában, amelynek tárgyi kronológiáját a *Magyar versek könyvének* két kiadása (1937, 1942) és a *Rendszerez magyar verstan* (1951) folytatta.

A szöveg helyesírását a mai gyakorlathoz igazítottuk; megtartottuk viszont az *Ady Endre összes versei* (2. kiadás, Bp., Athenaeum, [1930]) lapszámait. Néhány alkalommal, a szöveg utalásai és a kötetben található bejegyzések alapján, kibővítettük az idézetek számát. – *Korompay H. János*.

² Idézve részlet: SZENES Béla, *Az ifjú Ady Endre*, Bp., 1913, 8.

³ *Uo.*, 9–10.

⁴ *Egy Puskin c. verse meg is jelent a Debrecenben* (1899, 137. sz.).

⁵ SZENES, *i. m.*, 9.

első nyersebb hang is: a divina comoedia az Úr színházában: rossz darab, rendelete szerint játszunk, de már elég a játék (484; igaz: ma ez jobban feltűnik, mint akkor; de az Istennel való profán beszélgetései elseje ez). – Sok őszi vers; s (olykor – *Októberben*, 503 – Tompa-szerű) melankóliájukból még alig zeng ki a későbbi halál-költészet előhangja; bár egyikükben (*Ősz felé*, 487) állítólag maga az első magyar „dekadens” verset látta; talán abban a gondolatfűzésbeli modorban van valami újszerű, mely épp a gondolat súlypontját a mondatszerkezeten kívül hangoztatja (a krypta), nem fonja bele logikusan, hanem a gondolatnak megannyi megroskadásaként veti oda-oda (vö. Poe: *Ulalume*).

Szintén a kezdő költőre vall (különösen nálunk, Petőfi hatására) az igazságért való harc, küzdelem életcélul megjelölése. De ebben némi új árnyalat; a küzdelem rákényszerítettsége végzetes kijelöltetés, hogy ne magának éljen, a vég látása (útszéli rögre rogy le); sőt olykor már az összetörtség érzete, a leroskadhatás vágya (495). Eközben az *Almodom...* (506) mintha Komjáthyra is emlékeztetne (vihar, diadal álma, ráébredés a valóra).

Hiány, Reviczkyékhez képest, hogy nincs benne filozófia. Egy verse, nyilván a *Pán halála* hatására (*Azuba*, 507), volna afféle; a pogány és keresztyén világnézet ellentéte, szintűgy létrejött pillanatában s tárgyilag mutatva be, mint Reviczky Gyula költeményében. De valóban teljes tárgyyszerűséggel: a változást egy személy, egy abban érdekelt személy szempontjából: a szerelmes, életörömökhoz szokott nő most hiába vár ifjakra, s átkozza a Galileit. Ebben is, mint általában, nyersebb, testi felfogásnak adja jeleit.

Versformáiban túlnyomó a jámbus (hisz ez az igazi jámbus-korszak), de nem oly nagy mértékben, mint másoknál: mintegy 20 magyar formájú verssel mindössze vagy 70 jambikus áll szemben. A magyarok közt szinte kedvenc sorfajának látszik a hatos, meg a nyolcas; s dalstrófája is van öt (Petőfi- meg Szabolcska-típusú, meg nótára menő). Ezen kívül egy-egy 12-es, 15-ös, 12+11-es, sapphicus 10-es, vörösmartyas 9-es. – Általában szabályos formák (itt-ott a jámbus felületesebben mérve); változatosság: az akkor divatozó alakok közt elfogulatlan válogatás. Hiányzik azonban minden játékosság, vagy különösebb mesterkedés, a Vargha Gyula- és Komjáthy-féle „lebegő” mérték.

Valamelyes komorabb, ábrándtalan, anyagibb, derűtlen világ, jó kedv, humor, naiv líraiság hiánya („készpénz”-szemlélet).

A változás mindenesetre Nagyváradon történt meg (1900–1903) s ott is különösen a Nagyvárad Naplóhoz (radikális lap) szegődése után.

Nagyvárad Debrecenhez képest valóban a „várost” jelentette neki; társadalmilag is többszínű, valamint felekezeti, faji szempontból is változatosabb; kiegyenlítetlenebb, nyugtalanabb, – „modernebb”. Hiányzik belőle a Debrecen anyyira jellemző gazdag parasztosztály, a „maradandóság”-nak amott fő-fő nyomatéka.

Míg a Szabadságnál dolgozott, e liberális lap szelleméhez egészben véve alkalmazkodnia kellett. Érdekes pl., hogy ez időben még „gúnyolja a szociáldemokratákat”.⁶ Ezzel szemben a Nagyvárad Naplóban már másképp ír.⁷

⁶ *Uo.*, 15–16.

⁷ *Uo.*, 22–23, 25.

Most már olvasmányai is mások; filoz.[ófus-]írók: Herbert Spencert (az evol.[úciós] tan hirdetője; akkor még élt, †1903), Schopenhauert, Nietzschét; a régiek közül Voltaire-t, Rousseau-t; modernebb költők, írók közül: Wilde-ot (†1900 – bizonyára a *Dorian Grayt*, *Az Élet királyának történetét*), Anatole France-ot, Carduccit (†1907; valójában klassz.[ikus]).⁸ – Tolsztojt⁹ bizonyára csak magyar fordításban olvashatta, mert se németül nem tudott, se – akkor még éppen nem – franciául. Zsurnaliszta- és íróársai ösztönözhatték ily irányban: Bíró Lajos, meg Nagy Endre (ez már akkor járt Párizsban is).¹⁰ Szenes Béla szerint Lassalle-t, Marxot is olvasta ekkor.¹¹ Ő maga egyik ekkori cikkében Heinét, Byront, Nietzschét nagyjainak mondja.

Verset aránylag ritkábban ír. Elfoglalja a redakció. Van egy kis színdarabja ez időből (elő is adták két más darab társaságában): *Műhelyben*. Lényege az, hogy az újságírómunka előli az író.

Meg-meglepi az ismeretlen, csodás messzeségek vágya, utazás vágya stb.¹² 1903 tavaszán (az újságíró pályadíjjal): Fiume, Abbazia, Velencében: ez az első kóstoló.

Láttnivaló, hogy Párizs csak betetőzte azt, ami már Nagyváradon megkezdődött.

Nyilvánvaló, hogy itt ment át világnézeti változáson is, melynek eredménye, hogy nemcsak letért, mint némely előde, a „hagyományos nemzeti” alapjáról, hanem – mint jelentékeny elődjei közül egy sem – szembe is fordult vele. Előbb volt tollával egy új politikának a harcosa, mint költészetével. De ez csakhamar kifejlett amaz után, s második versfüzete már lényegesen más költői egyéniséget mutat. Mint költő is első híveit politikai fegyverbarátai köréből nyerte.

A *Még egyszer* (Nagyvárad, 1903) már határozott továbbmozdulást mutat a közismert Ady felé.

Jelzi ezt a „bemutakozó versek” szaporasága: *Éjimádó* (515): elkülönülése: ő lesz a „szent különélet” s az „úr” a várt s már előrelátott nagy „sötétségben”, vagyis az életteremtő fényt tagadó, önála ősbib igazságban, a „nincs”-ben: elmúlásban, halálban, csendben (vö. *Csongor és Tündében* az Éj monológja?). A „sötétség szeretője” lesz ő, azért szereti máris az „elmúló virágot”. (Átmenet az „őszi” versektől a „Halál”-versek felé. Életuraság kísérteties kiterjesztése a halálra is.) Mindebben a későbbi „Halál rokona” jelentkezik, az életszerelem, az életuraság valami paradox megnyilatkozásában; részben úgy tüntetve fel, hogy a nagy „világosság” (vagyis az élet) kergeti őt ez éjszakába. Próza-ilag tán azt jelentené, hogy az élet szerelmese mindent kiélvén, egyedül marad, s úr lesz a nincsen, a semmin; annak a szerelmese lesz. A jellemző éppen e magyarázatlan hagyás, annál fogva magyarázatul tisztán az egyén, a bemutatkozó egyén különösségének szuggerrálása. Ez meg is történik nagy mértékben, a végén (bár az elmúlásnak még valamely melankólikus szemléletéből bontakozva ki), egészen kísértetiesen. Életkultusz, de a végtelen birtokbanmaradás (uraság) elkülönítő igényével. Jelentkezni kezd számára a nyers

⁸ Lásd GULYÁS Pál, *Ady Endre élete és munkái*, Bp., 1925, 17.

⁹ SZENES, *i. m.*, 21.

¹⁰ Lásd ADY Lajos, *Ady Endre*, Bp., 1923, 81.

¹¹ SZENES, *i. m.*, 19.

¹² *Uo.*, 21.

valóság mögött a titok (a „készpénz” csengése), az irreális valami, a „probléma”, nem filozófiai meg gondolás, hanem „megélés” folytán.

Még nem kész költője ez új líraiságnak; de a kezdő, fejledező költő tulajdona az *e* fajta előlegezés is: a „végén” gondolja magát most kezdődő fordulatának. De az a kis melankólia-maradvány még korszerűleg datálja.

Amit e versben megkezdett, lelki különösségének (kivált a vers végén) bizonyos titokzatos környezetbe burkolását, vagyis *szimbólummal* való kifejezését, azt már egész határozottsággal mutatja *A lápon* (*Vizió a lápon* címmel az *Új versekbe* – 1906 – is átvette; 31): „fény-ember ködbe bújva” a lép szürke, szegény világában, a láplakók csodájaként, várja az ő virradatát, mikor most még veszteglő bús akaratából diadalmas akarat lesz stb. – Talán az előbbi vers „ködben gázoló” ember-képe, talán Komjáthy ismert képe hat tovább, s bizonyára helyi szemlélet is. Fontos a kép teljes megvalósítása (a képes kifejezésnek is készpénzül, szó szerint vétele): a metafora megmarasztása s végig annak értelmében való viselkedés. A kép megvalósítása teljessé teszi rejtélyes elkülönöttségét is. – Még a kifejezésről: az előbbi vers a sötétséget, ez a virradatot várja, voltaképp ugyanazon beteljesülés kép-gondolásával. Tehát virradat, sötétség stb. nem a maguk objektív mivoltában jelentenek valamit, állandóan egyet; a költő alkalmi köntöseivé válnak: szubjektív szimbolika. – „Vágy-kép” mind a kettő a maga helyén, valamely diadalvágyé, az én uraságáé. Itt valami démoni pusztítás elképzelésében éli ki magát, valami megtisztító forradalom módjára, lehetőségül hozzáképzelve öltre, halva kiélését szerelmi akaratának is. – Megyünk egy másfajta erotika felé, mely élet-halál lényeges kérdésévé van megtevé.

(L. még: *A Krisztusok mártirja*, 19, melyet szintén átvett az *Új versekbe*. – Csak mint bemutatkozás. Nem szimbólum. – De elég világos magyarázat: pogány ösztönökre született, ez a világ megölte őt. – Fordítva: *Vén faun dala*, 520: új világ jön, a Páné, a szilaj gyönyörök, a vér új világa.)

Nyilvánvalóan központi irányítója az erotika ösztöne lett (*A kenyér*, 527). Látni, hogy az nemcsak valóságosabb minden eddiginél, hanem ösztönei mivoltából a tudatalatti világ rejtélyességével jelentkezik. (*Mesék*, 517: vers és próza vegyítve; vizionárius, észszerűtlen kísérteties elemek.) A „csók” kezdi felvenni adyas, szinte „élet”-jelentését (*Csókok*; az *Új versekben*: *A csókok átka*, 30): szintúgy régiebb szavakat szorít ki az „aszszony” (szfinksz; pusztít, végzet: 9); feltűnik a „férfiállat” (522); a kiéltség, megrokkantság fenyegetése, meg-megérzése, a „nyomorékság”, s az élet-irigylés (526); a „gyorsan élés” halálfélelme (520–521). Más értelmet nyer a perditá-téma is (*Fantom*; az *Új versekben*: *Az én mennyasszonyom*, 32). Feltűnik az alkohol, a „megváltó mánor” magasztalása, a züllött zsenik, a mánorba fült messiások kísértő gondolatával (de még kissé gyerekesen; 522–523).

A vallást teljesen otthagya. Egy új karácsonyi éneket ír: nem kell többé a Messiás, megváltás meséje, szentírás, hazug minden, mit valaha az ember istenné tett: egy igazság van: az élet (*Békesség ünnepén*, 524). Kifejezésben is tiszteletlenségek.

Végül: magyarsága. Keletről szakadt, de valami „névtelen, borzalmas, messzeszálló vágy” húzza napnyugatra, kergeti innen az „idegen Isten”-hez; fénynek teremtdött s itt árnyék lett (*Dankó*, 529). Majd meg napkeletre vágyik vissza, siratja a Gangesz partját;

ez itt sohse volt a mi hazánk; „a fény és illat buja álmát”, lóbusz-virágainkat, megölte ez a hideg világ (*Lóbusz*, 530).

Ami az első füzetben még maradvány-érzelmesség, mélézás, hangulat, külvilág, természet-jelenség, elmerengés-borongás volt, eseményre reagálás, diákos szerelem, udvarlás-féle: az itt mind eltűnt: s helyére állt ő, egyedül, mint önvilág. Az egy *Zsóka búcsuzója* (525) némileg kivétel. Versalakra is. Az az egy magyar ritmusú (5–6) meg – amelyikben éppen hazulról kivágyását vallja meg: *Dankó* (12-es; 529). A többi mind jámbus. (Utóbb is a magyar forma az ő magyar elégedetlensége formája: kuruc versei.) Tehát a nekünk otthonosabb és dallamosabb ritmust is kiirtotta.

Nyelvében: a nincs (516), a nagy mindegy (521). Tömörítés („Könnyben, piszokban, szenvedésben, szennyben”: 32–33; „Szomorú, bús, igaz mesékkel”: 517 – vö. „Füstösek, furcsák, búsak, biborak”: tudatalatti asszociációk). („Szegény, bolond, kopottas hőse”: 532.) Kép és jelentés együtt nézdelése („édes, szörnyű csöndbe”: 516).

(E füzetéről a Nagyváradi Naplóban Fehér Dezső,¹³ a Budapesti Naplóban Vészi József írt „igen elismerőleg”. Más pesti és vidéki lapok is „igen tehetséges” embert ismernek fel benne.¹⁴)

A kiemelt versek legnagyobb része 1902-ből való; valószínűleg 1903-iak (előbb nem jelentek meg lapban): *A könnyek asszonya*, *Lóbusz*, *Fantom*.

Tabula rasa mindannak a helyén, mi az előbbi kor költészetét világnézetileg kötötte: igazgató központ ő maga: keresztyén vallás és erkölcsiség helyett „Isten feltevése nélkül” pogány ösztönökre hagyatkozás, az én életurasága; elkülönülés a nemzetitől is, melyet szürkének, sötétnek, elégtelennek érez a maga életvágyai szempontjából. Teljes megvalósítása annak, ami Reviczkyék óta materialista alapon kísérletezett felemásul; de ugyanabban a percben, az életélvezés aktualitása percében az eltiltott, félrehárított problémák nyugtalanító kísértése. Így: élet – erotika – halál kísértetiesen összetartozó Isten nélküli líraisága, mint hajszolt élet-vágykép, nem filozófiai megfontolásból, hanem ösztön-élményként; életdac és halálfélelem együttese: ha élettel, akkor a halállal is azonosulás. Nem is lehet másként: aki a halandó részre tett fel mindent, annak minden életöröme gyászruhában jár. De ily költészetnek költőiséget nem is adhat más, csak a megtagadott eszményiség kísértő, nyugtalanító jelentkezései: az elhallgattatott öntudat, a nemesebb hajlamok visszahatásai: a testi „beteljesedés” mellett a lélek kielégítetlenségének örökös érzése. „Post equitem sedet atra cura”. Ezek nélkül nem is figyelnék rá, részvételen bocsátnók útjára. Így azonban a tragikum szelét érezzük körötte lebegni, s komor érdeklődéssel követjük útjait. „Ádám, te elhagytál engemet, meglásd, mire mégy magadban.”

Ez az életmód és világnézetlenség (mert *az*, még ha filozófián alapszik is!) csak a teljesen üres lelkeket elégítheti ki; de ha tehetséges és nagyobbra hivatott ember veti bele magát, annak életérzésébe kiolthatatlanul befészkel a halál folyvást háborító gondolatát. Ez a gondolat ugyan, bénító kísértésként minden alkotó tehetséget fel-felkeres, de az le tudja küzdeni. Zrínyi Miklós mondja: „Az embernek ez világon semmi dolgában,

¹³ A Nagyváradi Napló szerkesztője. 1926-ban kiadta Ady publicisztikai munkái I. kötetét (*Ha hív az acél-hegyű ördög*); II. kötet (*A vér városa*) megjelent-e?

¹⁴ SZENES, i. m., 26.

semmi állapotjában nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet térszen fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kibén untalan foglalatoss és gyönyörködéssel fáradoz.”¹⁵ Tehát valami eszményi, föld- és anyagfeletti életművön való munkálkodás az egyetlen, mely megszerezheti a lélek nyugalmát és „csendességét”. Ezt a „csendességet” látjuk eltűnni Ady költészetéből abban a pillanatban, mihelyt a pusztaság életuraság ösztönkörébe lép.

(Egy pár szó még arról a balgaságról, mely a költőnek nemcsak költészetét, stílusát, hanem életformáját is utánzandónak véli s a gyakorlati élet számára is vezérül teszi meg. Ezt a balgaságot használja ki a nem-költészeti szempontú propaganda. Ugyanitt az ok, hogy míg a „példától” való félelem eleven, költészetét sem hajlandó nemhogy méltá-nyolni, de megismerni sem a konzervatív világnézetű közönség.) – (Adyt „hívei” apos- tolnak tették meg, de sohasem mondták meg, mennyiben az. Ő csak elégedetlen volt, de semmi oly célt nem tűzött ki, melyért lelkesedni lehetne.)

Új életkoncepció (élet-vágykép): új stílust, új kifejezési formát hoz magával. Ady a szimbólum (bár nem oly kizárólag, mint látszik). Mibenlétét lesz módunk jobban megis- merni. Kérdés, honnan vette? A magyar költészetben legfeljebb a dekadens életkoncep- cióban volt előzménye, különösen az erotikát illetőleg (Szilágyi Géza: *Tristia*, 1896; meg a perdita-versek) s általában a hagyomány-porlasztó századvégi újdonságokban (A Hét, 1890-től fogva): de a szimbolikus kifejezésben valójában senki. Az a „teocentrikus” szimbolizmus ui., mely végeredményben vallásos eredetű természetszemlélet (s Vargha Gyula költészetében is az) egészen más fajta, mint az övé (amely ui. „antropocentrikus” szimbolizmus¹⁶). Komjáthyban is mintegy csak eszmei alapjait találtuk meg, mégis a magyar előzmények közül ennek lehetett legtöbb előkészítő jelentősége. – Idegen költői olvasmányai közül azok jöhetnek szóba, melyeket általában a világirodalomban, a modern szimbolizmus előkészítőinek ismernek (így Edgar Poe). Nincs kizárva az sem, hogy Párizsban megfordult barátaitól hallott egyet-mást a francia szimbolistákról, mielőtt maga kiment volna oda. A Budapesti Szemle 1903. februári számában jelent meg *Az új költészet* címen ismerhető cikk e szimbolista irányról (–h. –s. jelzéssel).¹⁷ Ezt olvashatta; s első igazi szimbolista verse, *A lápon*, ennél későbbben jelent meg (Nagyváradai Napló, 1903, 131. sz.); de hogy mikor írta, nem tudni. *A lép-ember* című már 1902-ben megje- lent a Miskolci Naplóban (235. sz.): azonos-e ez a két vers egymással?

¹⁵ *Mátyás király életéről való elmékedések = Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*, kiad. RÓNAI HORVÁTH Jenő, Bp., 1891, 172. [K. H. J.]

¹⁶ Lásd Hermann PLATZ, *Baudelaire und die Ursprünge des französischen Symbolismus*, Deutsche Vier- teljschr., 1932, 687.

¹⁷ A –h. –s. Horváth János szignója. [K. H. J.]

Az idő rövidsége miatt összerántva.

A *Még egyszerben* már jelentkező új egyénisége hamar kiforrja magát s bár jelentkezésének formáiban történnek változások, egészben állandó marad.

Lírai egyéniségét nézve minden eddiginél konkrétebb, szellemét nézve profánabb, kifejezésben képszerűbb.

Konkrét: specifikus megkööttségek nagyobb száma; nemcsak egyéni, sőt személyes, mint pl. Petőfié, hanem egész a rejtélyességig, a tudatalatti gyökerekig különleges, egyedi. A köz és én addigi viszonya, melyben előbb a köz volt a túlnyomó (Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty), utóbb (Petőfi) a kettő egyensúlyt tartva érvényesült, most teljesen az én javára billen; az én kizárólagos uralma kormányoz mindent: a lírai önzés (önösség) tetőfoka.¹⁸ Ő „magának a hőse” (102). – Ez nem jelenti azt, mintha líraibb volna az eddigieknél; csak azt, hogy a külön ízek ínycence erősebben, mint bárki s hogy még csak kisértlekképpen sem hajlandó valamely köz-líra szócsöve lenni. A Holnap hőse: „szépmerő” (126); ő nem a „szürkék hegedőse”, a „megálmodott álmok” nem kellenek neki, „új kínok, titkok, vágyak” keresője, hajszojja (*Új vizeken járok*, 40); örülten, esztelenül szépet akar (*A fiam sorsa*, 46), oly különös szépet, aminek élvezése mámorít, amit más még sohase fedezett fel, csak az ő raffináltul különleges líraisága. Így e költészet személyes specifikuma is voltaképp az élvezet-kultusz függvénye; elindulás önmaga rejtett lehetőségeinek, ígéreteinek kibányászására, hogy azokban élvezhesse önmagát, azt a kivételes és unikum én-ízt.

Kivételességét fokozza a veszedelmes mélységek tudata, melyek fölött e ritka virágokat keresi. Ez a különleges kettősség több szép versében (*Búgnak a tárnák*, 35). Hogy pedig e veszedelem-tudat ellenére nem szűnik meg azokat keresni: abban kijelöltetése végzetességét érzi (*A kezek bábja*, 37): ő csak „bús álom-báb”. Tehát egész lírai rendszerének akart személyességével szemben öntudatlan, titkos erők érzete, melyek akaratától függetlenül ihletik. Így nyer maga az ihletettség élvezése is (mi általános költészeti sajátosság) különleges ízt (*A fehér lótuuszok*, 123), mint boldog szabadulás valami végzetes lekötöttségéből.

Ez örökös „keresés” miatt tilalom neki a vénülés, ebben adatott neki magyar földön most „az egyetlen, nagy ifjúság” (*Én fiatal maradok*, 127). Ma ő az ifjú Apolló, kis kordek döcögésével nem törődik (*Dalok tüzes szekeren*, 81).

Emiatt nem értik őt s általában az „Illés-népet” (89); ezért tartják itthon nem magyaroknak (7). Ide nem való a vágy, virág, délibáb (*A Hortobágy poétája*, 17); tilinkós álparaszatok közt ez nem kell (17). Gangesz és Tisza-part ellentéte (18). Budapest ravatala a fényembernek, itt nem lehet szépet álmodni (18–19); itt halálszagú bús magyar róna, lelkek temetője, elátkozzák a város álmokat hozó költőjét, mert azok meddők (19–21). Örök egyedüliség bús magyar titka a hozzá hasonlóké: a Montblank-emberé (22). Idevág

¹⁸ Ez, harcai s csalódásai után végletesen kiélezve: *A megunt csatazaj* (290, 4–6. vsz.) – *A Magunk szerelme* kötetben.

A magyar Messiások egész sorozata (49–57). Viszont a jövőre számít: a fiatalok, serdülők viszik a jövődőbe, ő dajkája a jövő költőinek; az Értől az Óceánig fut (a teljes dialba); s dacol a jelen tagadóival: énje önértetét a legnagyobb határozottsággal érvényesíti. (*A Holnap elébe*, 80. stb. több darabja, s *A téli Magyarországé*, 96. stb.)

De magában is van valami e lehúzó hagyományból: örökség, csúf rontás; nem engedi, hogy dala az legyen, mi lenni tudna: szűz borzongások, pompás szavak, új, nagy látások, igaz, esztelenül szép, ópiumszavakban pogányitkok (*Egy csúf rontás*, 53). Hasonlóan: *Északi ember vagyok* (141): bár más szempontú megkötöttségét siratja.

Dicsőségvágya is éppoly kizárólagosan önző, amely abszolúte egocentrikus egész líráisága. *Most* kell a dicsőség, ma, mert ma külön a többinél, holnap már „törpülhet érde-me” (147: *Akarom: tisztán lássatok*). És *csak* övé legyen, mert csak az övé volt minden; felhábortó, hogy holta után másé lesz; átkozza, aki helyére fog állni (149). Igen, mert neki a valóság = ő, s ezt cáfolná idő előtti legyőzetése. Csak *első* lehet: ha életében legyőzetnék, az minden szépből kiábrándítaná az embereket s megállna „az isteni menet” (*Az elsőség jósága*, 150). Máskor harcos katonáknak nézi verseit s belenyugszik, hogy azok ezentúl „másnál” harcoljanak, mert mindegy, ki a gazda; legyenek harcosai annak, ki harcolni akar (*Az elbocsájtott légió*, 82).

A dicsőségvesztés közönyös fogadásába is belejátszik a dac: akár istenül, akár „megdöglik”: csak *magáért* lesz, bánja is ő a többit (*Nem játszom tovább*, 173–174). Viszont mintegy az élet végéről nézve vissza, fáradtnak, szitok és dicsvágy iránt fásultnak mutatja magát, s az ő szempontjából a halálos fáradtságot nem is lehetne egyébbel jellemzesebben szuggerálni (*Én kifelé megyek*, 130).

Ez abszolút lírai önzésnek költői érdeke (s mentsége) az, hogy a szépet keresi általa: „Pogány rímek, muzsikák között. / Szomjazok valami örököt. / Pokollal lelkem alig rokon, / Mennyet várok nagy mámorokon” (*Pap vagyok én*, 85).

Saját konkrét különlegességén át keresni és élvezni azon kívül nem létezhető s eddig meg sem álmított szépségeket: az önélvezésnek ez alapvető princípiuma hozza magával a jelentkezésnek is különös és újszerű módját. A költő megoszlása: alkotó és egyszerűsmind csodálója magának (I. *Én, szegény magam*, 254). S ahogy magát nézi, úgy akarja hogy nézzék mások is: ugyanolyan figyelemmel, érdeklődéssel, becsüléssel. Nemcsak magát, hanem magáról való felfogását is általánosan uralkodóvá akarja tenni. Hogy ő önvilágként kiszakadt a közből, annak csak az legyen a következménye, hogy amaz csodálkozással figyelje, tisztelje az ő különvilágát. E követelmény hozzátartozik lírai lények különösségéhez.

Az a bizonyos *távolító* nézése magának nemcsak apoteózisszerű miszticizálás, sőt nemcsak némileg filoz.[ófia]i önszemlélet. *Poétikailag* nézve: a nem-lírai műfajok (eposz, dráma) hős-szemlélete vagy hős-jelenítése lappang benne („S én, jaj, magamnak vagyok hőse”, 102). Különös újsága, sokak szemében visszataszító újsága ebben is volt: ily a közből kiszakadt egyéniséget, életfelfogást, vágyakat stb. mutogathattak addig elbeszélésben, szerepeltethettek drámában – tárgyasan, kívülről nézve, vagy láttatva, s kelt-hettek iránta részvétet, érdeklődést, felhasználhatták tragikus hatásra. De hogy a *köztől* ennyire különböző annak minden, még legszentebb lelki formáiból is ennyire végzetesen

(szinte tragikusan) kiszakadt egyén közvetlenül, lírai monológgal örökké maga álljon elénk, s minden epikus vagy drámai transzponálás, idegen művészi koncepciónak való alárendeltség nélkül, szuverén módon maga számára követeljen figyelmet, meghallgattatást, nemcsak esztétikai, költői, hanem emberi elismertetést, méltatást, sőt dicsőséget: erre nálunk alig volt előzmény („gyönyörű volna, / Ha ezeket [...] *Más* éli és *más* panaszoja”, 125). Megtörtént pedig, hogy a magyar tragédiának ez a szereplője kiszakadt a játék egészéből, alárendelt „szerep”-helyzetéből kilépett, s önmaga lírai hőseként követelt figyelmet. – Ez nem a Petőfi-féle időnkenti hangulatos vagy filozóf önszemlélet; nem is a Revczky-féle meghatódott elregésítése a lírai élményeknek; hanem ennek jóval tovább vitele, egész a végletig: alanyi és tárgyias felfogás teljes azonosítása, egész a misztikumig, a babonás szempont-cseréig, a paradoxig.

Profánsága

Az már maga a köztől való ily mérvű kiszakadás és önvilágként elkülönülés. Semmi köze hagyományokhoz, rítusokhoz; presztízs, szentség nincs előtte; pusztá magától nyert szuverénitással kezd mindent előlről; magához laicizál, valósít mindent: családi, nemzeti érzést, vallást, szerelmet, morált, költészetet. Sem magatartásában, sem kifejezésben nincs semmi tartalékja: az „ő-fajta versekben nem kertel az ember” (251).

Mindenek, mi rajta kívül van vagy lehet: *övének* kell lennie, hozzá igazodnia, őt szolgálnia. A profán elszakadás profán tulajdonbavételt hoz magával, mindaddig, míg az konkrété lehetséges (*Élet-élvezés*); viszályt, egyenetlenséget, az önérzet megtorlásait, ahol az elhagyott közösség ideáljaiba beleütközik (*magyarsága*), s esetleg kapcsolatkeresést másfajta, elégtelen közösségekkel (*proletárversek*); végül változatos kimenetelű viaskodás minden profánság eszmei ellentétével (*Istenség*), mintegy egyenrangúval. Mind e területek szorosan kapcsolatosak egymással, de alapvető, a többit is szabályozó a legelső: az életuraság vágya.

a) „*Élet*”. Mi mindent ért rajta, nehéz megmondani; de leginkább: *élet*t, saját magának teljes, sietős, élvezetes kiélését, minden anyagi, földies léttörekvés kielégítését. Az neki, ami Kölcseynek az „Ideál”, s éppúgy vele járnak a kielégíthetetlenségből eredő visszahatások, mint azzal. Az minden ideálját elérhetetlen messzeségbe helyezi, ez elérhető közelségben véli feltalálni. Ott az elérhetetlenség gyötrelme, itt a teljesülésekben folyvást megisméltódó csalódások.

Valami ideges, modern kultúr-epikureizmus, mely kulturális fölényt tulajdonít magának a nem így élőkkel vagy ily életigényt kiszolgálni nem tudókkal szemben; holott a kultúrához csak annyi köze van, hogy a nyugati kultúra élvezet-termékei, élvezet-léggöre az, ami ellenállhatatlan vonzza. Ezek összefoglaló neve, mintegy szimbóluma „Párizs”. Ezek megszerzéséhez kellene az „arany”, a gazdagság. A kapitalizmus dekadenciája termelte ki e meddő epikureizmust, s meg kell mondani, hogy Ady Élet-fogalmában nagy része van ily túlfinomult, dekadens kapitalista élvezethajszolásnak. Sőt az ő „proletárságának” is az az első, igazi értelme, hogy kirekesztettnek érzi magát „onnan”; s ebbeli

elégületlenségét magyar „úr”-öntudata is súlyosbítja. Az ő Nyugat-vágyában sok van ebből az anyagi részből. Zsidó-vonzalmai sem pusztán felvilágosodott gondolkodásmód és emberség következményei (84: *A bélyeges sereg*: „idők kovászai”). Csábítja őt a kapitalista zsidóság kozmopolita élvezet-birodalma (*A Rothschildék palotája*, 128). Ez nincs meg itthon, ez az, amire már a kisvárosokban is vágyakozott (*Kisvárosok őszi vasárnapjai*, 145): „a fényes Bábelek vágya”; ez az a pogányság, melyet a Nyugat fővárosa, Párizs jobban el tud látni, mint Budapest. – Ez az a világ, amelybe Váradról Léda karjain röptül be – Párizsba, Budapestet átugorva.

Fő rész az erotikáé („szerelem”). „Mi az élet? / Asszony-öröm” (*Mária és Veronika*, 78). De kivált: *A szerelem époszából* (189: nem a szívből jön, hanem testi szándék).

Három szakasz: kb. 1912-ig Léda (Párizssal összefonódva; az egy személyhez való ragaszkodásban s annak a maga szempontjából mintegy idealizálásában); azután szabad, alsórendű szeretkezések (csupaszabb érzékiség, paráznaság); végül – későn, de tisztító hatással – házasesete (1915-től fogva; *Vallomás a szerelemről: A halottak élénben*).

Léda: Párizs küldöttje (15); magát szereti benne is, adja neki szemeit, hogy azokkal nézhesse magát (75); ők ketten király és királyné a vágyban, a csókban (11–12). Viszonyuk örök nász, örök csatározás (75), Héja-nász (16); egyik ezer éve (75); egyik lesznek a halálban is (75); szeretné a lelkéig megölelni (106). Közben a földi szenvedély folytonos vallomásai: ő tüzes seb, égesse (10); a „csók”: soha ki nem elégítő, cserbenhagyó hajsza (137, 139); mégis ez az egy „a valóság” és a győzelem a mindig közeli halálon (138); vágya: halálosan, tudatosan elfogni az ölelésben (138), átvinni bűnös vágyát a halál után is (138); csak egyszer „jóllakni” s aztán búcsút mondani neki (63). De e vágy kielégíthetlen: kifogyhatlan újra éledő szomj (152); az első „csók” örökös inspiráló azonossága (153). Örök halálmenet (152).

Kezdetől fogva kárhözónak, halálra menőnek érzi magát; mintha már mindketten halottak volnának (*Lédával a bálban*, 76); refrén: „Én meghalok” (*Nem mehetek hozzád*, 76); már egész gyászszertartást rendeztet magának, kórusokkal (*Fekete hold éjszakáján*, 77); lagzijukon a Halál a násznagy (103); Léda szemében az ő „cimboraí”: mánor, Halál, Isten (104); utolsó csókra fekete pillangók fogatján megy asszonyához, Halálvirághoz (114). E halálosan végzetes szerelem valóságos miszticizálása: *Hiába hideg a hold* (139).

Utóbb (1912, *A menekülő Élet Asszony és temető* ciklusából már mintegy visszanezve) a meddőség gondolata foglalkoztatja; beszél meg sem született „fiához” (225). De már új vágyak ébrednek, s még meghalni is úgy akar, hogy legalább álmodja a „legemberibb” gyönyört (227–228), s keresi a „város leányával” „a csók és halál” további kézfogásait. Nem a némbert, hanem magát csókolja ott is (*A Hágár oltára*, 154).

Többször, kivált a későbbiekben, nyers érzékiség; de elfogadhatóbban, mint tavaszi gerjedezés: *Májusi zápor után* (117); vagy a megválás, a Párizstól búcsúzkodás versében (28). Hasonlóképp kivételes, ha az emlékezésben mélán gyönyörködik (*Egyedül a tengerrel*, 77), vagy ha a várakozás izgalmait festi (*Nem jön senki*, 106).

A házaseset verseiben kimagasló egy se. Támasztékul asszociál hozzá milieu-keretet (*A Kalota partján*, 433), a háborús világ keretét (*Cifra szűrőmmel betakarva*, 436); régi

szimbólumot igazít át (*Vágtatás a Holdnak*, 435). De azt a hangot, ami a múltak után már ehhez illenék, nem találja meg, bár meglegedettnek mutatja magát a változással; de legeredetibb (váratlanabb) gondolata mindössze az, hogy kettejük nászában az ő szép úrfajtájuk találkozik megint. Az egésznek nincs egy főgondolat- vagy szimbólum-lelke.

(Az erotikum más kategóriákba is beszüremlik. Neki a „nőrablás” mondája is erről az oldaláról érdekes: 134. – Különös összevegyítése a „csók” és a „proletár” körnek: 108.)

Csaknem ugyanez attitűdöket találjuk általános *Élet*-költészetében. Sőt mintha az erotika adná a konkrét mintát ehhez is.

Pozitív életvág: jobb a valóság, a föld az égnél (60); Krisztust eladta az Életért (69); a kielégülés mámore: mámorfejedelem az asztal-trónon (66); hiába állítja meg a tegnap: fut a Holnap elé (87). – Életirigylés (30). Kivételes visszája: *Megöltem egy pillangót*, 39).

Ehhez kell a pénz (*Harc a nagyúrral*, 36), *Vér és arany* (70); a pénz azonnal ösztönöz is (70); *Mi urunk: a pénz* (71). Lenne már „szerzetes” Mammonnak, csak kerülné el a pénz s megnyughatna. (Itt is az „irigylés”: *Lázár a palota előtt*, 67–68.)

De: örök nyugtalanság. Szép minden tája az Életnek, melyet el nem értünk (64). *Sírás az Élet-fa alatt* (66). Sírása az Élet sírása (87). Mámorhattyúk hiába ragadják, fél vágyakozni, a teljesülés meggyalázza; nyugalom se kell, hisz vágtat utána a Láz (33). Az új feltűnése: csupa reszkető várankozás (*Vörös szekér a tengeren*, 37). *Özvegy legények tánca* (58).

Folyvást ott settenkedik: a Halál. (Vö. őszi dalok. *Párizsban járt az Ősz*, 43.) *A Halál rokona* (44). *Halál a sineken* (45). Álmai apja a Halál (46). Koporsó-paripa (48). *A fekete zongora* (48). *A Halál lovai* (120).

Élet = Halál (172). Halál: pirkadat (175). *Fájdalmas, bús kitérő* (176).

Az Élet ily felfogása, az élvezés ily hajszolása voltaképp önmaga üzése (*A Halál pítvarában*, 166). Olykor meglepi a balul-élés tudata (*Ázott széna-rendek fölött*, 148); igazuk van, kik megvetik, de mentsége, hogy sokat sírt (*A mentő glória*, 149). Egykori kisfiú szemével nézi már magát (43); mi más volt Debrecenben: úgy élt, mint más, ahogy szokás, ahogy szabad (*A maradandóság városában*, 125); elfáradt, sok mindent odaadott ezért (*Sötét vizek partján*, 59). Megelégette a mámor (*Az ős Kaján*, 61); ki van fizetve, bénasággal (*A nagy pénztárnok*, 67); nem ő a hibás, az Élet galád: vádolja az Igét, miért nincs bűve (*Judás és Jézus*, 69). A Nyár gyermeke volt ő is, élhetett vón másképp, de sietett (118–119). Későn kezd megtelni balga bölcsességgel (*Csépel az Idő*, 122). Szép volna, ha más jut ily áron e dalokhoz: ő meglakolt (125). – Mindez a megbánás közkeletűbb melankólia formájában s impresszionista ihletésre: *A tavaszi viharban* (121). Idilli elképzelése egy másfajta életnek (*Álom egy méhesről*, 85). Szinte feledve az átétet, tagadja, hogy élt volna, hisz még meg se született az életre, még karácsonyt vár és ünneppel (*Egy jövődő karácsony*, 86). – Az Életet jelképező Párizssal szemben léptenyomon faluja ölébe búvik meg, mint egy hazajött tékozló fiú (80); biztosnak érzi magát a falusi „szent ködben” (163).

Türelmetlen „fene bánja” megoldások: *A percek aratója* (43), *Elillant évek szőlőhegyén* (44), *Nem játszom tovább* (173), *Most pedig elnémulunk* (178), *A lelkem Kánaán-magvai* (reménykedéseit leüti: ha nem így, az is mindegy, 243).

Égészen más ez, mint Vajda, Reviczky állásfoglalása az étellel szemben. Ez optimizmus is, pesszimizmus is: vágy és kiábrándító tapasztalat *circulus vitiosus*. Nem elmélet, mely cáfolatot hí ki s észszerűleg cáfolható is. Egyéni, ösztönszerű életforma, az egyéniség szerves tartozéka, azzal áll, bukik – rokon- vagy ellenszenves; de cáfolatot nem hív ki (mert nem teória), hanem legfeljebb tiltakozást, haragot, szánalmat, kiengesztelődést.

Nem profán teória, hanem profán líraiság, melynek nemcsak szabadságát ő élvezi, hanem terheit is ő viseli.

(Az életről különben tárgyias vers, igen realiztikus: *Az öreg Kúnné*, 162.)

b) *Magyarság*. Mi itt profán? „Nemzeti” közösség helyett is ő maga (hazát, nemzetet nem is emleget; népét, fajtát igen). Ideáloktól függő közösség helyett tőle függő közösség.

Elégedetlensége több forrású. Szoros függésben 1) Élet-konceptiójával, mely itt nem otthonos, melyért itt megkövezik; 2) zseni-tudatával, mely jogosnak tartja a maga elkülönzését; e tekintetben is ama konkrétségével, mely a zseni és nem zseni osztályozást nem egyetemes emberi, hanem magyar alapon hajtja végre: ő a magyarok közt kiváló, a többi magyar őhozá képest alsóbbrendű; ő a nagyúr, a többi paraszt (147), ő a nemes vad, azok a kopók (149–150); „Egy ocsudott, mivel szittya, / Ki redves fajtáját szidja” (253); egy „ösi gög” lázad benne (253). „Tavalyi cselédek”, „grófi senkik” (244). A neki valót itthon nem találja meg; volt az Napkeleten, van Nyugaton, van a zsidóságban, csak az ő fajtájában nincs; 3) pedig ő magyar, ő a fajtája legszebb fiatal hajtása, miért bántják hát? Megveti és magasztalja, szereti és szidja a fajtáját, mert magát szereti abban is és mert maga akadályát gyűlöli abban is. Ő, a zseni, kinőtt a fajtájából, de benne gyökerezik (*A föl-földobott kő*, 136).

Összefügg 4) valamely homályos forradalmi, ellenzéki vérmérsékletével, mely a nem tetszöt rombolni hajlandó, anélkül, hogy a helyére állítandót végiggondolná (csak „újat, emberit”, 250). Politikai versei. Itt mintegy Tisza István a kipusztítandó magyarság szimbóluma (el is pusztították!), kivel szemben a vak gyűlölet, szitok, átok legnyersebb kitéréséitől sem riad vissza. Tisza ellenségei neki barátjai: radikálisok, proletárok: mintegy szövetségesei az ő elégielenségének az őt megtagadó, régi, „úri” magyarsággal szemben. Kurucversek. Proletárversek. Az utóbbiakra nézve: különös szövetkezése a dekadens kapitalista életmámor költőjének az éppen amiatt is keserű proletársággal. Ő, már fentebb rámutattam, mily szempontból érzi magát „proletár”-nak. – Egyébként ért a vak forradalmi lázításhoz (*Csák Máté földjén*, 110); a fenyegetéshez, kivált ha maga is érdekelve van (*A Délibáb üzenete*, 111). De feltűnő, hogy sorba olvasva ciklusait, az első proletár ciklus (*Az Illés szekérében Az utca éneke*, 107 stb.) egyszersmind az első, melyben aránylag sok a jelentéktelen darab; s a következőben (*A jövőendő fehérei*, 158 stb.) szintén. Rendszerint kiérezni, hogy akart, keresett. Legjobb, ha nem líra: olyankor a részvét ábrázol (*Álmodik a nyomor*, 160) s a hangulat (*Új magyar bukolika*, 244). Legőszintébb, mikor tanakodni látszik: hozzájuk álljon-e, befogadják-e (*Küldöm a frigy-ládát*, 158), vagy megvallja, hogy „úri átok” hajtja közéjük (*Menekülés úri viharból*, 161). Egyébként több okoskodás, mint nála szokásos.

Magyarságának nagy próbatétele volt a világháború. Nem egy szimbóluma itt szörnyű valósággá vált: volt itt *halál* tömérdek, s megcsúfolta az ő egész Élet-konceptióját; *Nyu-*

gat, Párizs és más egyéb, mit vágyként hangoztatott, itt megkapta a lehető legprofánabb feleletet, konkrétebbet, profánabbat az ő költészeténél, mely mégis csak „költészet” volt: a véres valóságát. Az oly sokat szidott *magyarság* itt mézszárszékra került: s elkezdődött az ő nagy vergődése műveltségi és politikai ideálok s természetes fajszeretete között. Ő is, mint sok más, oktalannak látta, emberül fájlalta, magyarul siratta a történeteket, de tisztán nem látott; „mesebeli János”-nak nézte népét, aki illúzióért, idegen érdekekért áldozza fel magát, s aki mások „meséjét” komolyan véve, bolondul nekivág a bajnak, ha biztatják: „Gyürkőzz, János, rohanj, János” (394). Vagyis világtörténeti baleknek nézte népét. (Ez a komolyan vevés az irodalomban is áll; a mieink, amit a Nyugattól eltanultak, komolyabban veszik, mint ott: lelkekre veszik, mint Petőfi a szabadságot, Ady maga a *décadence* életformáját.)

Végzetlenül nehéz ezzel a „költői” fajszeleméttel „realist” szembeállítani. A következők azonban azt mutatják, hogy a magyarságnak azért kellett harcolnia, véreznie, hogy be ne következzen az, ami bekövetkezett. S harca, hősie harca önmagában is örök tiltakozás lesz a bekövetkezettek ellen.

Bármint legyen, kétségtelen, hogy Ady fajszeretete e szörnyű időkben mindenféle előzménnyel szemben, pusztán vergődésével is vallomást tett magáról.

c) Isten

Nem a szó szokott értelmében vett „vallásos” költészet ez. Profán ez is mindenestül:

a valláson kívül álló ember küszködése a megtagadott, számításából kihagyott, de magát vele meg-megéreztető legfőbb lény, szellem, úr, Isten gondolatával: olykori legyőzése az által; sokszor őszinte hitnek átengedi magát. De nem végleges megtérés;

egyenrangú félként, sokszor ellenfélként áll szemközt az Istennel (*A kimérák Istenéhez*, 181), s hozzávaló beszédében nem sokat törődik a tisztelet-hagyománnyal: alkudozik, egyezkedik vele („az öreg”, 92 – „ne tréfálj”, 93 – „szeszélyed”, 166 – „rendben van, Úristen”, 167);

nem vallás, csak a vallásos ösztön ébredése, egy tabula rasa ki nem elégítő kopárságából; egy primitívvé visszatolt állapotból, találgatásokkal, feltevésekkel, gyermekkori Isten-kép s karácsonyi meghatódások emlékével, bibliai olvasmányok támogatásával, tanakodással s valami ősemberi költői képzelgéssel.

Nos, épp e profán kiindulás avatja a megszokott vallásosnál nem egyszer zsenébb, frissebb lírai hitelűvé, személyes Isten-élményekké. A szinte teljes hagyománytalanság teszi lehetővé szabadabb, közvetlenebb, frissebb megnyilatkozásait, s kifejezésben az „elülről-kezdés” gyermeteg kép-leleményeit („jött néma, igaz öleléssel”, 91; „De Nap-szemét nagy szájalommal / Most már sokszor rajtam felejt”, 90; „S felhődből rámpermetezett / Alázatosság langy esője”; „S csobog lelkemben kedvesen”, 166 stb.).

Egy túlsó pólusról érkezik, a tagadás, kétely, dölyf, hetykeség világából. Istenverseihez ez az árnyékolat.

Krisztus-kereszt az erdőn (91) mintegy életkép erről a múltról. – Az Isten őt nem szereti, mert soká kereste, még meg sem lelta s akkor is kötődött és versenyzett vele (*Az Isten balján*, 90). Dölyfe még most is akadálya az igazi vallásosságnak (*A kimérák Istenéhez*, 181: együtt kezdték a „hűhót”, egyek; ő nógatta, ő volt neki bolond nyila, de ő

nem megy már bolondként egykönnyen a kálváriára). Az ő világa rontotta meg (*Egy kevésnyi jóságért*, 183); benne Kain megölte Ábelt, mert Isten nem adott elég erőt, hogy ez a kettő egy legyen (*Kain megölte Ábelt*, 183). Életét, bűnös múltját az Anti-Krisztus útjának tekinti; nem érez bünbánatot, sőt (olyanformán, mint Komjáthy Reviczky Gyulát) a kor, az Idő áldozatának tekinti magát a fehér, a jobb, vígabb jövőért: „szomorú létem / Az Idő óramutatója” (vö. Kemény Zsigmond felfogását az ilyen óramutatóról, Kossuth és Széchenyi összehasonlításában; – *Az Anti-Krisztus útja*, 167). – Mindezeket már megtérési szép időszakok után és közben írja! Dölyf, dac, vád, szemrehányás a már létezőnek tudott „Úr” ellen. Még ezek után is „a nagy Üldözött: az Ismeretlen”-t látja benne, ki a halált s az azelől menekülő Életet hajszolja (232–233). S korántsem a keresztyén hitvilágban akarna megállapodni; a biblia világa csak egy volt a többi közt, lassan, soká készült; ma az ész hamarabb teremt mind újabbakat, tisztább s boldogabb világokat: ez a haladás (*A nagyranőtt Krisztusok*, 233. – Vö. Heine; lásd a *Pán halálával* kapcsolatban idézve).

A profánság e későbbi visszaütései tájékoztathatnak a kiinduló helyzetről is, mely különben már a *Divina comoedia* c. verséből is ismerős nekünk. De most az akkori közöny helyett legalább foglalkozik a gondolattal. Mik vitték rá?

Kezdetre *A Sion-hegy alatt* ciklus (*Az Illés szekeren*, 1908). Ez tájékoztat legjobban.

A támogatás szükség-érzete, valamely szerető szolidaritás vele és az ő dolgaival: lírai szükséglet: szívében találta meg („*Ádám, hol vagy?*”, 90). Elhagyottságában jelent meg neki váratlanul (*Az Úr érkezése*, 91).

Későbbiek: ismét profánabbul, de inkább a gondolkodás szükségleteként hajolnak meg léte előtt: lesz, mozog, elfogy az ember; itt valaki kormányoz; ki az? (*Egy avas kérdés*, 171). Hitetlenül is hinni akar, mert teste-lelke beteg, mert eszmélve csupa titkokat lát; holott ő volna maga a titkok titka; ki hát a másik? (így kimondva nincs!) – miért áhít hát Istent, Krisztust, erényt? (*Hiszek hitetlenül Istenben*, 180). Próbált már „sokféle mesét”, de egyik se elégítette ki; keresi az igazi Istent (*Az Isten-kereső láрма*, 183). (A legkésőbbiek egyike: *Menekülés az Úrhoz*, 415; lehetetlen, hogy az Élet senkié, vagy emberi legyen: higgyünk hát „a van-vagy-nincs Úrnak”.)

Kívánja a hit igazságát régi gyermeki karácsonyi hite is, mellyel „hitegették”; gyermekségében szerezte meg a jussot hozzá; csúfság helyett hinni akarja a Magasságot; igaz Karácsonyra van szüksége (*Virágos karácsonyi ének*, 418).

Már érzi, hogy lakol gögjéért, fél, imádkozni kényszerül: bénává ne legyen; ne sajnálkozzanak rajta az Isten törvényében bizakodó „okos, pörös felek”, hisz ő Istennek „álkevélyen, sírón” igaz fia volt (170): Istenhez-„hanyatlás”.

Ily vívódásokkal állanak szemben a megtérés, a kibékülés időnkénti nyilatkozásai. Megtagadja régi hetykeségét (*Krisztus-kereszt az erdőn*, 91). Imádkozik, már csak azt tudja; hisz Isten a Béke (*Imádság háború után*, 91). Sír, hogy gyermekkorra istene, kit szeretne megtartani, megismerni, nem felel neki (*A Sion-hegy alatt*, 92). Szánja-bánja dölyfét, áldásként élvezi az alázatosságot (*Alázatosság langy esője*, 166). A tisztaság vágya fogja el, úgy érzi, későn; sírva nézi a tisztaság hívó patyolat-kendőjét (*A patyolat üzenete*, 231).

Viszonya a megtalált Istenhez hol benső, alázatos, gyermetes, hol nyugtalan, keserű, tétovázó. Amazok: „*Ádám, hol vagy?*” (90), *Az Úr érkezése* (91), *Az Isten harsonája* (95: az igazságtévő), akinek büntetése (a halál) megszentel, javít (*A Halál pitvarában*, 166). Mindig ő segítette, gyógyította (*Az Uraknak Ura*, 171). – A másik csoport: *Isten, a vigasztalan* (95; egyetlen, közönyös, borzalmas Isten); *Rendben van, Úristen* (167; ő akarta, hogy így legyen); *A gyülekezet sátorában* (181; ezer áldozatával semmire se ment).

Isten-elképzelései. Primitív mitológiai lelemény (*A nagy cethalhoz*, 93); gyermekkori elképzelés: a rorátéra harangozó, hozzá katolikus istenkép (*A Sion-hegy alatt*, 92); az iskolában tanultak szerint (*Az Uraknak Ura*, 171). – Imádságaiban állandó gyermekkori hangulatok visszasóvárgása, felkeresése (*A Jézuska tisztelőtére*, 168; *Szelíd, esti imádság*, 169).

Egészen másnemű: *A nagy Hitető*, 417 (mintegy a költők költőjét, maga szimbólumát látja benne: „Harmadnap föltámadunk”).

A kifejezés

Minden eddigi területén: primitívség (ösztoniség) meg rafináltság, décadence különös együttjárása. Ősember + modern ember.

Kifejezése közvetlen megfelelője egész költészet-koncepciójának, amely tulajdonképpen: a nem-én konkrét és profán birtokbavétele az én számára. Kifejezésbeli újdonsága is az: a kifejező eszköz – kép – teljes birtokba vétele, egybenövés azzal, együvé lényegülés: *szimbólum*. Ez mintegy filozófiai, eszmei posztulátum volt Komjáthy költészetében; az övében konkrét, profán megvalósulás. Ő minden; ő akkor is, ha „mindent” csak kifejezésül használ; ő a kifejezéssel is azonos. Ebből következik nemcsak a kifejezésnek, hanem önmagának is folyvást konkrét képszerűsége, de titokzatos komplikáltsága is, és annak ellenére mindenkor szerves egészül jelentkezése. A szimbólum mibenlétéről már nem szólva, e két utóbbi pontot világítom meg.¹⁹

Titokzatosság: mert a tárgy, mellyel azonosítja magát, nemcsak metafora- vagy allegória-értékű elemeket idéz fel, nemcsak olyanokat, melyek közt s ő közötté racionálisan fellelhetni bizonyos egyezéseket; hanem hoz magával bizonyos többletet is, meg nem magyarázott, sejtelmes többletet, mit a tárgy különlényegűsége szuggerál. Ez tehát nem afféle racionális képszerűség (mint a metafora, allegória): nem az ész szemel ki egyezéseket, hanem ösztönszerű megérzés, intuitív átlényegülés intézi. – Egység: a tárgyba ömlés a tárgy egysége, saját lényegűsége által is biztosítja a kifejezés szerves egységét; mert nem gondolatmenetre van bízva egysége és következetessége, csak a „képtudat” (képmélység) fenntartására s attól igazgatott, sugalmazott megnyilatkozásra. Hasonló ez Komjáthy gondolatmenet nélküli

¹⁹ A szimbólum mibenlétéhez: a képen való vesztglés már odafelé visz (a kis „rőzsedalok” jelzői); szimbólum és megszemélyesítés együtt: *Kisvárosok őszi vasárnapjai* (145): a szimbólum annyira egyenes beszéd már neki, hogy aztán perszonalifikációval még tovább képszerűsíti („halott mátkáim”); szimbólum és régi értelemben vett kép kavargása: *Ujjak a Szajnában* (142).

szerkezeteihez: ő árjong a kész gondolatban, Ady körülhatárolt, tárgyi egységet jár át lírai-ságával, s költeti meg, anyagiasíttatja is emezt az által.

Ez a fajta egység megvan még akkor is, ha az egész vers nem csak szimbólum; akkor is rendszerint van valami igazgató képe, mely a tudat alatt működik. Olykor tetten érhetni (helyesebben ő maga kezünkbe adja hozzá a kulcsot), amint a tárgy-képet eltulajdonítja; kivált bibliai mottós verseiben (pl. *A gyülekezet sátorában*, 181; *A megöszült tenger*, 221); de ily segítség nélkül kivált eleinte nemigen értették meg (*A fekete zongora*, 48). Igen sokszor bizonyára valóságos szemlélet az, melyet szimbolikussá teljesít ki (*Sírás az Élet-fa alatt*, 66; *A fehér lótszok*, 123; *A távoli szekerek*, 222). Máskor a felszín alatt járást-búvást megszokott képzelet titokzatos asszociációi (*Télbe-hulló ember vágya*, 222).

S ez a kifejező jelbeszéd rendkívül gazdag forrású; a magával teltség bősége buzog benne;²⁰ természetesen, szinte naiv odaadással, önfeledt meggyőződéssel; művészi számitás, mesterkedés leleplezhetetlen benne, ha volna is imitt-amott. Poétikailag pedig a couleur locale tömérdek friss változatával (sokszor ótestamentomi színekkel) költőiesíti s újhodtatja meg folyvást örök tárgyát, az ént. Szimbólumvilágában vannak alapvető szemléletek, mintegy ennek az én-vallásnak hittételei; vannak szimbólumai közt titkos, tudatalatti rokonságok, melyek nem egyszer megfejthetik a máshol homályos jelentésűt (Földessy Gyula egész rendszert vél látni benne).

Eleinte sokan affektáltságot éreztek szimbólumaiban; pedig verseiben az egyáltalán nincs. Inkább van „ajánlásaiban” – és prózájában (137, 146, 289; – vers végéhez csapott próza: 237); van versbeli, keresett szavaiban is!

S e szimbolikus konkrét-látást az önszemléletben is fenntartja; ezért tudja magát olyan tárgy- és képszerűleg eltávolítva szemlélni s misztikumát mások szemében is növelni (*Sem utódja*, 131; *A vén komornyik*, 143; *Hiába hideg a hold*, 139). Így tudja időbelileg megosztva szemlélni magát (most mint egykori kisfiút; majd amazzal nézetni mostani magát; így tud holtul élni, vagy olyanul láttatni magát stb.). Ez „eltávolításnak” pedig poétikai jelentősége is van; megfelel, lírában, annak a sajátos műfaj-halmozásnak, melyről fentebb szóltam, hogy ti. ő mint „önmagának hőse” lírába telepíti át az epikus és drámai hős-szemléletet. A szimbólum valóban éppoly alkalmas a teljes lírai beburkolózásra, mint – annak megtörténtével – e távolodó önszemlélésre, szimbólum-nézegetésre.

Emellett azonban más jelentősége is van: van elfogadható, mentesítő, megbocsáttató hatalma is, éppúgy, mint az epikai vagy drámai distanciának. Érdekes példa erre a *Budapest éjszakája szól* (144), bár nem tartozik elsőrendű versei közé. A mámorkereső költő helyett a mámoradó szól benne (a város), s e csere és eltávolítás folytán amaz szinte részvétre méltóvá lesz. (Egyúttal különös neme ez a maga felett űzött, bujkáló szatírnak.)

A „leíró” költészet hiányzik az övéből; mert a leírni való önmagában nem érdeklí, csak átvitelesen, magára ruházottan; nem néz, nem rajzol, hanem ösztönösen felfog s eltulajdonít. De ilyfajta valóságérzéke kitűnő (*Új magyar bukolika*, 244).

²⁰ Ha nem épp szimbólum is, olykor képes beszéddel rogyásig terhelt: *Rázd meg szivedet* (258).

Arra is jó a szimbólum, hogy prózai meglepetésekre szolgáljon alkalmul. E költői hit (szimbólum-hit) palástja fel-felszakad olykor s kidugja rajta fejét a tudatos ember, a köznapiság, a csupasz igazság. Ez *Az ős Kaján* (61) egyik varázsa; *A kimérák Istenéhez* (181) végsorai; *A Halál pítvarában* (166) prózai szavai: murik, hencegek; a *Nem játszom tovább* (173) refrénje: „Bánom is én, bánom is én”; *Dalok a labdatérről* (218): „Csak ugy kussoltat a sors”; és általában az ő anélkül is profán költészetét tovább profanáló, abból is prózailag kisüvöltő köznapiságok: „De befűtött az Úr a dalnak, / Ha ilyen könnyen lebben el / A hit, a máj és a tüdő / S mint költők hívják: a kebel” (*A megabroncszott lélek*, 220); a *Csak egy percben* (69): „Egy vasalatlan nadrág”, meg: „szörnyű buta balság / Ül mellünkre jeges üléppel” – s más effélék. Ide – a közönségesben való nagy jártasságához – tartoznak átkozódó versei is (a politikaiak közt): *Enyhe, újévi átok* (325).

Néhány, a szimbólum szempontjából figyelemre méltó verse: *A vár fehér asszonya* (8), *Midász király sarja* (34), *Harc a Nagyúrral* (36), *Vörös szekér a tengeren* (37), *Elillant évek szőlőhegyén* (44), *Az én koporsó-paripám* (48), *A fekete zongora* (48), *A Duna vallomása* (56) – inkább csak „elevenítés” –, *Özvegy legények tánca* (58), *Sötét vizek partján* (59), *Az ős Kaján* (61), *Várás a tavasz-kunyhóban* (63), *Sírás az Élet-fa alatt* (66), *Havasok és Riviéra* (69), *Csolnak a Holt-tengeren* (74), *Lédával a bálban* (76), *A Sion-hegy alatt* (92), *A nagy Cethalhoz* (93) stb., stb. –

Egyébként amihez hozzányúl, szimbólummá válik: a „Csók”, „Párizs”, „Léda” maga is, „kuruc-versek” stb. – s verseit is („eltávolítás”, „szimbólum-nézés”!) csaknem végig szimbólum-ciklusokra osztályozza.

Új versek (1906) – 7.

Léda asszony zsoldárai, 8.

A magyar Ugaron, 17.

A daloló Páris, 23.

Szűz ormok vándora, 30.

Vér és arany (1907) – 41.

A Halál rokona, 43.

A magyar Messiások, 49.

Az ős Kaján, 58.

Mi urunk: a Pénz, 66.

A Léda aranyszoba, 74.

A Holnap elébe, 80.

Az Illés szekerén (1908) – 89.

A Sion-hegy alatt, 90.

A téli Magyarország, 96.

Léda ajkai között, 103.

Az utca éneke, 107.

Halálvirág: a csók, 113.

Hideg király országában, 118.

A muszáj Herkules, 124.

Szeretném ha szeretnének (1909) – 131.

Esze Tamás komája, 132.

Két szent vitorlás, 137.

A vén komornyik, 141.

A harcunkat megharcoltuk, 146.

A Hágár oltára, 152.

A jövődő fehérei, 158.

Áldott, falusi köd, 162.

Rendben van, Úristen, 166.

Egyre hosszabb napok, 172.

A Minden-Titkok versei (1910) – 179.

Az Isten titkai, 180.

A szerelem titkai, 184.

A szomorúság titkai, 192.

A magyarság titkai, 197.

A dicsőség titka, 204.

Az Élet-Halál titka, 211.

A menekülő Élet (1912) – 217.

A szűz Pilátus, 218.

Asszony és temető, 225.

Istenhez hanyatló árnyék, 230.

Harc és halál, 238.

Szép magyar sors, 244.

Szomorú ódák valakihez, 254.

Margita élni akar (1912) – 259.

A magunk szerelme (1913) – 289.

A visszahozott zászló, 290.

Imádság a csalásért, 298.

Hát imígyen sirok, 306.

Ifjú karok kikötőjében, 310.

Szent Lélek karavánja, 318.

Ki látott engem? (1914) – 329.

A kényszerűség fája, 330.

Sípja régi babonának, 340.

Az elveszett családok, 348.

Véres panorámák tavaszán, 356.

Őszi piros virágok, 367.

A halottak élén (1918) – 379.

Ember az embertelenségben, 380.

Mag hó alatt, 386.

Az eltévedt lovas, 392.

A halottak élén, 400.

A megnőtt Élet, 407.

Ésaiás könyvének margójára, 414.

Ceruza-sorok Petrarca könyvén, 422.

Tovább a hajóval, 427.

Vallomás a szerelemről, 433.

Az utolsó hajók (1923) – 439.

Fejlődését nézve ebből a szempontból: első szakasza teljesebben a szimbólumé, vagyis az ösztönszerű kiélésé: közvetlen, öntudatlan aktivitásé; a második: a visszanező önszemléleté, tanakodás, önvizsgálás, következtetés, eszmélkedés korszaka, a valóságos eltávolodottságé, melyben magát mint egykori szimbólum-világot nézegeti. A fordulatot *A Minden-Titkok versei* (1910) kötete jelenti. S innen fogva addigi ösztönszerű élete magyarázata, „titkai” kísértik. Az elmélkedés, elgondolkozás korszaka ez, de a szimbólum, s a szimbólum-szerű képes beszéd azért nem vesz ki, csak ésszerű gondolatmenet elemévé, tárgyává – gondolattá válik igen sokszor maga is. Önvizsgálat. Az ifjú szimbólum öreg ész-kora.

(Lásd a következő jegyzeteket.)

A Minden-Titkoktól fogva túlnyomó az elmélkedés, a magáról való gondolkodás, számadás. Mintha eddigi élete, költészete közvetlen jelentkezés, öntudatlan aktivitás lett volna, s be volna fejezve: most aztán emlékezik, nézi egykori énjét, csudálkozik, vall, következtet stb. Az „eltávolítás”-nak új értelme kezd lenni. A távolság egykori énjétől ma már tény s nem szimbolikus önszemlélet. De bizonyos mágikus képességet az elkülönítésre magával hoz, s különzés érzése, megfelezettség-tudata rendkívül erős. Magát mint egykori szimbólum-világot nézegeti most. *Az Isten titkaiban* is többnyire a pályát megharcolt ember álláspontjáról szól Istenhez, hivatkozva megfutott életére. *A Szerelem titkaiban*: emlékezik, csak még egyszer-re vágyik, most mikor már az utolsó lenne, vagy: összefoglal, bölcsekedve (*A föltámadás szomorúsága*, 184: ez a legjellemzőbb a „távolítás”-ra), vagy epikus végigpillantással (*A szerelem époszából*, 189), józanon, régies modorban (12-es!), nagyon világos vallomással arról, hogy mi volt neki a szerelem („Játék a

halállal, titkos élet-forma”), vallja, hogy az nem a szívből jön, hanem testi szándék, de életen, halálon túlmélyülő.

Mindez: a tudat kifejlése eddigi szimbólum-burkából; a titok kívülről nézése.

A szomorúság titkai: az öregedés. Bocsásson meg neki mindenki, ne bántsák (192–193). Mégis ragaszkodik az élethez: nem akar megdicsőülni (193). Eltávolítás itt is: a Vénség utca (193), az uhu: múltja, sorsa, élete (194): egyik sem szimbólum! *Nagy sirtortet mérünk* (195): egészen egyenes beszéd; csak a világosan leírt cselekvésnek van valami titokzatossága.

A magyarság titkai. Szánandó nép: ősi és jöttment; de sorsát könnyezve jósolja (197). Szépnek látjuk, mint az Őszt, a magyar életet, átkozni kéne s áldjuk (197). Itt is régies modor (12-es): le kell gyilkolni mindent, ami ezeréves holmi; itt minden változásért kiált s újért (198). – Nincs magyarság; ideáljaink máshol már ócskák: tudjuk, hogy kár a harcért; sírva látja fajtája kietlen sorsát (200). Akarna, de csak nyög: szép, koldus, úri fajta: ő példája (201). Egy kuruc (201) meg egy obsitos szerep (202); régi szabályú dallam (202–203). – Oktalan szomorúságú, fájdalmas hitű népe (203). (Többnyire egyenes beszéd, magától elkülönítve, a maga népéről.)

A discsőség titka. Kiss Józsefről (204; nagyon is egyenes). *A pócsi Mária* (205): félbemaradt szimbólum; régebben másképp csinálta volna: a látott jelenet prózailag kiütközik, nincs meg a régi azonosulás. – Így a *Fehér asztal búcsúztatója* is (207): a szimbólum szempontjából vö. „Tort ülök”: tiszta önszemlélet. – *Eladó a hajó* (208): ismét szimbólum. – Az ő hadserege a fiatalok (208). Valóságos önvizsgálat a kinszenvedő út végén (209; élt, mert néha élt – másnak); viszont (209) vesztesnek mondja magát a harcban (régies forma).

Élet-Halál titka. Valaki mást néz, aki jól élt (ahogy ő is élhetett volna) s ezt sorsa ellopójának mondja (211). Mintha nagyon is keresné a „titkokat” (212). Gyáva meghalni önként (212–213). – A pénzt okolja, hogy tagadó mása lett magának (213). Szimbólum (214–215). Hogy mások fognak az övében élni. – Élet: félelem (216). Szimbólum-féle (216).

A menekülő Élet. NB. a szimbólum nemcsak kifejezési mód, hanem egységet biztosító forma is. Szerves egység, hangulatilag is biztosított egész. De ha nem él vele, ha más ember módjára leplezetlen *gondolatmenetet* ereszt, nem mindig kifogástalan egységű és folyamatú. Könnyen elüti a végén, ahelyett, hogy lezárná. Pl. *Köszönet az életért* (218). Nincs megjelölhető gondolata, mely miatt volna a többi is. Ha van, nem is szimbóluma, csak igazgató képe, allegóriája, mindjárt biztosabb: *Dalok a labdatérről* (218). Vagy ha csak halmozni kell az egyneműeket, pl. unott közönye kifejezésére (219). Ellenben a részletekben képek bősége, félig evokált szimbólumok, megannyi szimbólum-lehetőségek. Ez különben jellemző lelkiállapota ez utóbbi időben. Ugyanígy 219–220 (viszont nehéz érteni, hogyan kapcsolódik ehhez a közönhöz a „szűz Pilátus”). – Mintha a rím is inkább vezetné, mint eddig (vö. 220), s egy-egy régi módú szépség, helyzetileg szerencsésen, a vers végén (220). A bibliából kap nagyszerű ihlető szimbólumot, legott magára alkalmazza nagyon termékenyen, csalódottsága egyik hatalmas kifejezéséül: *A megőszült tenger* (221; az 5. versszak rím-csapda). – Képeiben a felszín alatt járást, bűvást megszo-

kott képzelet titokzatos asszociációi (222: *Télbe-hulló ember vágya*). Ez a titokzatosság lebegi körül impresszionista jellegű versét is, mely tulajdonképpen: a nagyváros hajnalodása (222). Az idő-zavar varázslatossága nap s hold világánál, Rómában (223; jó példa a szemléletnek szimbólummá felszívására). – Szeretne kevélynek mutatkozni nyomorúságában; így kellett volna élnie, de nem így élt (223; visszamenőleg rávilágít akart, de nem egészen megvalósított Übermensch gögijére).

A régi fajta megszemélyesítés (a „Mosoly”) szimbólummá telítve; a személyesítés teljesen valósítva (244). Egyszer egyenes beszéddel (224), utána szimbolikussal (224) kifejezve az ismeretlenül, titokként eltűnés vágya. (Folyvást az elhalás gondolata. Mint előbb folyvást az életé, élését. *A Minden-Titkok* elmélkedő szünete után ismét szimbólumok raja, vagy legalábbis szimbólum-gondolatokkal való gondolkodás. Nem igaz hát, hogy az előbbi kötettel a szimbólum megszűnt! – Mint egy örökös temetkezés; menés a halálba.)

Erotika. Meddősége; beszél a meg sem születetthez; megfelelő légius rekvizitumok (fellegbölcső, ködből vagy, sohse valál). Egyik különös neme a valósításnak: ahhoz alkalmazkodó viselkedésnek (225). Közelebb a korábbi költészethez: *Az Ősz szerelmei* (226; őszi férgek kara); ritkább annyiban is, hogy az elmúlás hangulatát objektíve látszik élvezni. De erősen följe kerekedik a benyomásnak, egyénileg értelmezi: víg dalnak (holott a köztudalom szomorúnak, mélának tartja). – A nő testvére a temető (227). *A vén csavargó* (227–228): a teljesebb értelműek egyike; szimbólum és szabad gondolatvitel együttese. Elkülönítés itt is: élete és ő (hangja nem éri el). Értelme: még meghalni is úgy akar, hogy legalább álmolja a „legemberibb” gyönyört. – *A város leánya* (ha nem Budapest az a város; 228): csók és halál. (Egyike a vetkeztető verseknek; s mégsem pornográfia.)

Modorában a „művészi fogás” elrejtve, vázolva, csak sejtetőleg szuggerálva; sohasem úgy kidolgozva, számítva, mint elődeinél. Így a keret és a mag az *Áldásadás a vonatonban* (229). Klasszikus költő a kettőt viszonyításokkal szötte volna össze. De vannak erre jobb példák is.

„Napsugarak zúgása” – „szent mennydörgést néz a két szemem” (235).

Isten. Vesz a bibliából költői, színes, új couleur locale-t magára, s úgy kéri Isten kegyelmét (230); de több benne a bibliaiság vágya, mint kitöltése. – *A Bosszus, halk virágénekekben is* (230) a kép-ötlettől jobban függ a gondolat, mint önmagától; viszont a kép nem elég termékeny arra, hogy egészen beléköltözzék. Beszéde az Úrhoz szintén profán. – A tisztaság vágyát későinek érzi, valamelyes bűnbánattal; de a „patyolat” költői lobo-gója jobban vonja, mint egyenes jelentése, a tisztaság (231). Életet a Halál kergeti, sőt egy nagy Üldöző, az Ismeretlen (232–233; el van hígítva). – A biblia világa csak egy, soká készült; ma az ész hamarabb teremt új világokat, egyre tisztábbakat, boldogabbakat; ezekből együtt lesz majd az igazi (233–234). Elég furcsa mechanikus elképzelése a „haladás” forradalmának. Ehhez képest profán, sőt sértő szavak a krisztusi korszakra: „tömjénbűzös”). Üres, nagybetűs perszifikáció, s mégis nagyigényű: az „Eddig” (235). Isten: minden: sírás, szeretet, bűn; köszöni ezt neki (235–236). A „távolítás”: „én magamból kiszállok” stb. (232).

Istenhez hanyatló árnyék (236): gondolatilag az ő egész Isten-problémáját híven foglalja össze; de a bibliai idézet csak sallangot ad hozzá, és címet, melynek elképzelése szebb a versnél. – *A tavasznak alkonyata* (236): igen szép indítás; régi módra szőné belőle ki a többi; de hígul, s illusztrálja az első versszak állítását. Nem így szokta!

Harc és halál-ciklus (238). – A „temetkezés” egyik folytonos gondja: becsvágya sorsa, az utódok, a kényszerű felváltás, a kései lomhán cammogó elismerés, állítólagos „megértés”. Neki már idegen múltjának egy-egy véres hegycúcsa, hová amazok most érkeztek el utána; így megy ez tovább; nem-találkozásuk örök lesz, mert ő halottan is más-más lesz, új és új alakban lobog, s rohan akkor is a cammogó nullák elől (238). – Már nem nyúl a friss élet után, „bús vízióknak burjánjában gázol” (241). Eljátszotta öregségét; mennél tovább, annál jobban fáj ez (241). Fel-felmerülő támadással szemben ismét teljes az önérzete, gögje (*Üzenet Költőcske Mihálynak*, 242). – Ifjú költők belőle élnek, kidöltét várják (242). Ami szépet hozott, sok pazar igéjét álmagyarok, jöttment népség seprik be (242). Lelke Kánaán-magvai ma még rohadnak, de hit, jövő, öröm kél ki belőlük (ha nem így lesz, az is mindegy; 243). Az ő vérevel öntözött úton gyüle-vész had tör fel utána várába, lármásak; az ő vére uszítja, vezeti őket – mea culpa (243).

Egyébként a ciklusban tán egy vers sincs nagyobb és teljes nyomatékú. Szimbólum – csak egy-kettő (*Fogoly a vártoronyban*, 240).

Szomoru ódák valakihez (254): magához. Csak ő szerette, csak ő szereti magát, tömjénez magának, mert egy, bús és szép. Teljesen végrehajtott „távolítás”. – Teltséget érez: dühöt, magyar dühöt, biztatja magát kiöntésre – nincs elég vére, átkozza magát, fajtájával (255–256). – Hasonlóan, de magvasabban, képes beszéddel rogyásig terhelten: *Rázd meg szivedet* (258): ez az ő későbbi modorára mindenestül legjellemzőbb.

Politika (A menekülő Élet, 1912), magyar sors. Mi a program? „újat, emberit” (250); hitta őket a nyugati „Vagyon”; kilátástalan harc, tragikus sors; más nép robog; ez szép, álmos, láncolt fáj, de poétább nincs nála. – Ha nem gyűrheték le a lehetetlent, volt egy szent szándékuk: „gyönyörüket írni” (253). Egy ősi góg lázadt benne (253).

Van a ciklusban több vezércikk-féle (*Anyja és leánya* – 248–249; *Történelmi lecke fiuknak* – 249; *A magyar tanítókhöz* – 251). De van jobb is. Tiszával való ellenkezése kicsiholja belőle a hétszilvafás gögöt: ősbibb, igazibb magyar ő, mint a gróf, a tavalyi cseléd (244). *Új magyar bukolika*: a szimbólum határán; jól látni, miféle tehetség az, mely szimbólumban átvitelesen érvényesül: valóságérzék; nem leíró, hanem ösztönösen felfogó. Ehhez kell a szó! s ez remekel kiváló egyénitással *Vitéz Mihály ébresztésében* (246).

Nyelv, verselés

Magvasan jellemzetes tud lenni a maga módján (északi és déli ember: 141).

Ízes, különös, hamvas, hímes szavak szerelme, melyekért szívesen olvasott nemcsak bibliát, hanem régibb magyar költőket (Baróti Szabó Dávid, Csokonai); ennek remeklése,

Csokonai segítségével, *Vitéz Mihály ébresztése* (246). Vö. *Pap vagyok én* (85). Hangzati pátozás: *A tavasznak alkonyata* (236); *Kisvárosok őszi vasárnapjai* (145).

Különös szavai, összetételei: legény-volt (jelző, 139), kár-volt (ez is, 145), Időnek eggye (139), az egy utcájú Idő (140), kettő nem lettünk volna ketten (139), Eggyen, nagyon (140), bölcső-helyem (140), gyökös szó (141), az éges égig (143), a tenger vonít (143), nyarga fellegek (144), sajtó mezőt felhő ereszt be (145), Hol elhulltak kaszára menten (148), bukó-csillagos éjek (149), felhő-hugok (150), hiába-út (151), a semmisem (160), barna gyász (90), ízek kallultak (173), a szállaló Idő (186; vö. Csokonai!), heggült = heggedt (190), a nem-lehet-másként (193), bú-berzsenyes (216), volt és lesz idők (223), kiszimat (226), túlján (231), haként (247), akárha-volt (244), fényküllöz (246), álldal (250), roszság (254) stb.

Részben megszemélyesítés, elevenítő talpra-állítás (szimbólum); részben törekvés, hogy a szó is az övé legyen, most készüljön, elülről kezdve, s veszítse el kopottságát.

Szójáték (*A legszebb este* 6. vsz., 229²¹); 248/3, 8. vsz.,²² 252: temeszteti – támasztani. Vö. Komjáthy.

Versmondattan:

Erőteljes felsorolások (239, 244, 256).²³ Közölés (167, 197, 255).²⁴

Verselése: „alaksejtelmek” (sapphói csak a végső sor lejtésében: 157).²⁵

12-esei: különös vegyülete a szokottnak és újnak: saját új stílusa a régi formában: 228/3, 251/2.²⁶

Magyar tízes: 255–256 (ebben átkozza el magát fajtástul).²⁷

Balassa-strófa szerű: 142, 147, 209.²⁸

Régi-népi: 149–150.²⁹

²¹ „Adnám új vágyamat vágyakozó vádnak / S adakozó számat ragadozó szádnak.”

²² „Kisértetet, kísérendőbbit, / Soha, sohase látott”; „S akit az új Kisértet kísért” (*Az új Kisértet*).

²³ „Díszben, zajban, üszökben, vérben” (*Az Istennek viselőse*); „Parancs, sors, szándék, alkalom” (*A tavalyi cselédekhez*); „Bátran, durcásan, hősen, kevélyen”; „Ami gyűjtöttünk, őriztünk, adtunk” (*Fajtáddal együtt átkozlak*).

²⁴ „Ki akarta, hogy megtagadjam, / Örök Sionát messzehagyjam” (*Rendben van, Úristen*); „Evvvel a régi ismerőssel: / Meg vagyok akadva az Ősszel” (*Hajh, őszi magvarság*); „Rimmel és karddal, szóval, fekélyvel / Égetnél, dúlnál mindent vig kéjjel” (*Fajtáddal együtt átkozlak*).

²⁵ „Fogja a mellem”; „S lárma fülemben”; „Meghalok érted” (*Sappho szerelmes éneke*).

²⁶ „Végkoriak sorsán zöld-lángosan ég el / Atyafias testem a csillogó Éggel” (*A legszebb este*); „Rózsafa-vonóként nagy zöngésű húrhoz / Sűrűlédjek ez írás Móricz Zsigmond úrhoz” (*Levél-féle Móricz Zsigmondhoz*).

²⁷ „Hahogy haragszol, nem az anyádért, / Nem hét gulyára szóló tanyádért, / Hanem haragszol romlott hazádért, / Grófok és papok uraságáért” (*Fajtáddal együtt átkozlak*).

²⁸ „Februári estén, / Mikor tavaszt lesvén / Háborog a vén Duna: / Kicsi, meleg ágyban / Álom borul lágyan / Minden jó, kis fiura” (*Zúg-zeng a jégcimbalom*); „Úri samárságom / Velem szolgáltatja / (Jaj, be számbanóm,) / Okos ellenségim” (*Szétverek majd kötetek*); „A kik türelemmel / Nézték és szájalommal / Én nagy vergődésim, / Maradjanak most már / Továbbat is jó szívek, / Továbbat is jó szívek” (*Ki elveszti harcát*).

²⁹ *Hosszú az erdő.*

Dalszerű kifutás: 74;³⁰ ellenkező: 153.³¹

Rím: komédia – védi a (198).

Rím-csapda?: túlján – butulyán (231).

Rím-elhelyezés: *A távoli szekerek* (222) – ötsoros strofa, s mindig a 2. sor rímel a ref-rénnel. *Teveled az Isten* (256) – minden sor utolsó szava a következő sor első szavával rímel.

³⁰ „Piros-fekete glóriával / Evezz, evezz csak csendesen. / Én tudom, hogy lelkembe sülyedsz / S ott halsz meg majd, én szerelmesem” (*Csolnak a Holt-tengeren*).

³¹ „Nagy, kártékony, üvöltő gondok / Ószvihara a csúnya sárba / Virágimat lefújja, rázza: / Vedd le kezeid a fejemről” (*Fehér lány virág-kezei*).